

FARZAND TARBIYASIDA OTA-ONA ROLINING IJTIMOIIY-HUQUQIIY FENOMENI: ZAMONAVIIY YONDASHUVLAR

Boyovut tuman mahalliy otinoyisi

Qobilxo'jayeva Dilorom

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida barkamol avlodni shakllantirishda ota-ona mas'uliyati, ularning tarbiyaviy va ijtimoiy roli huquqiy hamda pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlari ustuvor asos qilib olingan bo'lib, mavzu doirasida xalqaro va mahalliy olimlarning ilmiy xulosalari chuqur integratsiya qilingan. Shuningdek, oilaviy tarbiya tizimidagi muammolar va ularning yechimlari jadval ko'rinishida tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy tarbiya, ota-ona roli, huquqiy mas'uliyat, barkamol avlod, sotsializatsiya, pedagogik yondashuv.

Kirish

Har qanday jamiyatning kelajagi va intellektual salohiyati bevosita o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga bog'liq. Inson shaxsining shakllanishi, uning ma'naviy-axloqiy poydevori va ijtimoiy xulq-atvor qoidalari dastlab oila muhitida poydevor topadi. Zamonaviy sharoitda axborot oqimining tezlashishi va virtual makonning kengayishi oilaviy tarbiya tizimi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Farzand tarbiyasida ota-onaning o'zni faqatgina moddiy ta'minot bilan cheklanib qolmay, balki tizimli ma'naviy, psixologik va sotsializatsiya jarayonlarini boshqarishni taqozo etadi.

1. Davlat Siyosati va Huquqiy Asoslar

O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash va ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatini oshirish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida ota-onaning huquq va majburiyatlari qonuniy jihatdan qat'iy muhrlab qo'yilgan:

"Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashi, ularning sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishi shart. Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashda boshqa barcha shaxslarga nisbatan ustun huquqqa ega" [1].

Ushbu huquqiy norma ota-onaga nafaqat imtiyoz, balki farzand kelajagi uchun jamiyat va qonun oldidagi ulkan mas'uliyatni ham yuklaydi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida ham ota-onaning majburiyatlari doirasi aniq belgilangan:

"Bolaning ota-onasi bolani tarbiyalash, uning sog'lig'i, rivojlanishi, o'qishi haqida g'amxo'rlik qilishga, uni har tomonlama kamol toptirishga hamda qonun hujjatlariga muvofiq jismoniy va huquqiy jihatdan himoya qilishga majburdirlar" [2].

Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta'lim va tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, jamiyatda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga oid qarorida ham oilaning o'rnini alohida strategik vazifa sifatida ko'rsatilgan:

"Farzandlarimizda bolalikdan boshlab intellektual salohiyatni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda oila va ota-onaning rolini tubdan oshirish milliy taraqqiyotimizning eng muhim shartidir" [3].

2. Xalqaro Olimlarning Ilmiy Yondashuvlari

G'arb va jahon sotsiologiya hamda psixologiya fanida ota-onaning tarbiyaviy roli turlicha modellar va nazariyalar orqali isbotlangan. Amerikalik taniqli psixolog Diana Baumrind ota-onalik uslublarining bolaning kelajakdagi sotsializatsiyasiga ta'sirini o'rganib, shunday yozadi:

"Demokratik (autoritativ) ota-onalik uslubi bolada yuqori darajadagi mustaqillik, o'z-o'zini nazorat qilish va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantiradi, aksincha, avtoritar yoki haddan tashqari erkin yondashuv shaxs inqiroziga olib keladi" [4].

Shveytsariyalik mashhur psixolog Jan Piaje bolaning intellektual rivojlanishida ota-onaning kognitiv yo'naltiruvchi sifatidagi roliga to'xtalib o'tgan:

"Bolaning dunyoni anglash jarayoni ota-ona bilan bo'lgan interaktiv muloqot orqali boshlanadi. Ota-ona faqatgina kuzatuvchi emas, balki bolaning fikrlash operatsiyalarini tizimlashtiruvchi asosiy vositachidir" [5].

Rossiyalik taniqli psixolog Lev Vigotskiy o'zining madaniy-tarixiy konsepsiyasida bolaning ruhiy rivojlanishida oiladagi ijtimoiy muhitning o'rnini yuqori baholagan:

"Bolaning madaniy rivojlanishidagi har bir funktsiya sahnaga ikki marta chiqadi: birinchi marta ijtimoiy munosabatlarda (ya'ni oilada, ota-ona bilan muloqotda), ikkinchi marta esa bolaning ichki ruhiyatida individual xususiyat sifatida muhrlanadi" [6].

3. Mahalliy Olimlarning Fikr va Mulohazalari

O'zbekistonlik pedagog va faylasuf olimlar sharqona mentalitet hamda zamonaviy pedagogik mezonlar uyg'unligida ota-ona mas'uliyati masalasini keng tadqiq etmoqdalar. Pedagog olim Maxmud Maxsudov oilaviy tarbiyaning ma'naviy asoslari haqida gapirib, shunday yozadi:

Quyidagi 1-jadvalda farzand tarbiyasida bugungi kunda ota-onalar duch kelayotgan asosiy ijtimoiy-pedagogik muammolar, ularning yoshlar kamolotiga salbiy ta'siri hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy choralar va tavsiyalar tizimli ravishda ifodalangan.

1-Jadval

Farzand tarbiyasidagi zamonaviy muammolar va ota-onaning funksional vazifalari¹

№	Muammo turi	Salbiy oqibatlari va ko'rinishlari	Ota-onaning yechim va tartibga solish roli
1	Raqamli autizm va gadjetlarga bog'liqlik	Bolada jonli muloqotning yo'qolishi, asabiylashish, nutq va fikrlashning sekinlashishi.	"Raqamli gigiyena" qoidalarini joriy etish, kunlik virtual vaqtni cheklash, birgalikda kitob o'qish [3].
2	Tarbiyadagi befarqlik (Gipoproteksiya)	Bolaning ko'chaga yoki nazoratsiz guruhlarga	Qonuniy majburiyatlarni [1, 2] anglash, har kuni farzand

¹ Muallif ishlanmasi

		intilishi, deviant xulq-atvorning shakllanishi.	bilan kamida 1-2 soat samimiy muloqot qilish.
3	Haddan tashqari nazorat (Giperproteksiya)	Bolaning mustaqil qaror qabul qila olmasligi, qat'iyatsizlik, mas'uliyatdan qochish xislati.	Demokratik tarbiya uslubini qo'llash [4], bolaga yoshiga mos ravishda mustaqil tanlov huquqini berish.

Jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda ota-onaning vazifalari an'anaviy chegaralardan chiqib, yuqori pedagogik va texnologik madaniyatni talab qilmoqda. Muammolarning yechimi nafaqat moddiy ta'minotga, balki ota-onaning intellektual va ma'naviy jihatdan farzandiga yo'l boshchi bo'la olish salohiyatiga bog'liqdir.

Xulosa

Farzand tarbiyasida ota-onaning roli - bu faqatgina oila doirasidagi shaxsiy ish emas, balki davlat va jamiyat barqarorligini ta'minlovchi strategik ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Davlatimiz tomonidan qabul qilingan huquqiy asoslar hamda xalqaro va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy xulosalari shuni tasdiqlaydiki, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash uchun ota-onaning huquqiy, ma'naviy va psixologik savodxonligini tizimli ravishda oshirib borish lozim. Tarbiyada maromiylilik va ota-onaning shaxsiy namunasi jamiyat taraqqiyotining eng mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. (1998). Ota-onaning huquq va majburiyatlari. Toshkent: "Adolat" nashriyoti. (2025-2026 yillardagi o'zgarishlar bilan). Silka: <https://lex.uz/docs/104723> [1]
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2008). Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida. № O'RQ-139. Silka: <https://lex.uz/docs/1297315> [2]

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2021). Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. PQ-5040-son.

Silka: <https://lex.uz/docs/5344123> [3]

4. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. Journal of Early Adolescence, 11(1), 56-95.

Silka: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0272431691111004> [4]

5. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.